

ALEVİ-BEKTAŞI ÖĞRETİSİNDE HAKK'A YÜRÜME ERKÂNINDA MÜZİK*

Rituals About Death and Their Relations With Music in Alevi Belief System

Yusuf BENLİ**

Öz

Bu çalışmada, Anadolu Alevi-Bektaşî öğretisinde “Hakk’a Yürüme Erkânı” olarak ifade edilen “Can”ın son yolculuk töreninde, müziğin ve edebiyatın varlığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Alevi-Bektaşî toplumunun konu ile ilgili tarihsel sürecine ışık tutulması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamındaki bilgilerin elde edilmesinde kaynak taraması, gözlem, katılım ve görüşme yöntemleri kullanılmıştır. Sürecin geleneksel bağlamı incelenmiş, bu törende müziğin yeri ve önemine dikkat çekilerek, Hakk’a yürüten kişi için düzenlenen “Dardan indirme cem ritüeli” üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, tarihsel süreç içerisindeki veriler ışığında, Hakk’a Yürüme Erkânı törenlerinden ve Alevi-Bektaşî âşık ve ozanlarının ölüm nefeslerinden örnekler verilmiş ve ölümü nasıl algıladıkları ortaya konulmuştur. Ayrıca, Alevi-Bektaşî âşık ve ozanlarının konu bağlamında eser ve anıtları ile topluma halen nasıl ışık ve ilham kaynağı olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Kentleşme süreci ile ilgili kurumların bu konudaki çalışmalarına dikkat çekilmiştir. Elde edilen bulgular kronolojik olarak tasnif edilmiş, kültürel bağlam ve ölüm bilinci ile ölümsüzlük arayışının kültürlerarasılık bağlamı üzerinde durulmuş ve de sürecin sosyal yaşama yansımalarına yurtiçi ve yurtdışı örnekleri ile dikkat çekilmiştir.

Sonuçta Anadolu Alevi-Bektaşî öğretisinin mensubiyetini taşıyan bu toplumsal yapının, Anadolu coğrafyasında yaşadığı, yerleştiği ve yerleştirildiği her bölgede kendi kültürel kimliğini, geleneklerini, örf ve adetlerini koruma, yaşatma ve geleceğe aktarma çabasının içinde olduğu, kentleşme süreci ile kurumsallaşma gayretlerini devam ettirdiği gözlemlerine yer verilmiştir. Anadolu Alevi-Bektaşî öğretisinin, ölüm törenlerine dair kendi inanç ve yaşam biçimlerini yansıtan uygulamaların varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hakk’a yürüme erkânı, dardan indirme, ölüm nefesleri, ölüm ve müzik.

Abstract

This work endeavors to reveal the presence of music and literature in the ritual of the last voyage of ‘Living soul/can’ that is also known as ‘The Convention ruling the way people walk to God/Truth’ in Alevi-Bektashi teachings. It highlights the historical process of Alevi-Bektashi society concerning this issue. Data is gathered using the methods of literature reviews, observation, participation and interviews. It examines the traditional context of this process, points out the place and importance of music in it, and elaborates on the ‘cem (gathering) ritual of dardan indirme (releasing burden)’ that is arranged for the one who ‘walked to God’. In this context, and in the light of data in the historical process, various examples are presented from these Conventions and from death hymns [nefes] performed by Alevi-Bektashi minstrels [aşiks] and poets, and their perception of death is presented. It stresses once again how Alevi-Bektashi minstrels and poets became illuminating sources in their society. It draws attention to various studies conducted on the issue of Urbanization by its respective institutions. The findings are chronologically organized, the cross-cultural context of cultural envi-

* Makalenin Geliş Tarihi: 11.01.2019, Kabul Tarihi: 19.08.2019. DOI: 10.34189/hbv.91.008

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı, Türk Müziği Bölümü, Türk Müziği Anabilim Dalı, yusufbenli@yusufbenli.com.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7455-3797>

ronment, perception of death and the quest for immortality is dwelled upon, and their reflections on the social life are pointed out with domestic and international examples.

In conclusion, this work includes the observations that this social structure affiliated with Anatolian Alevi-Bektashi teachings has been in the effort to protect, maintain, sustain its cultural identity, traditions, customs and conventions and transfer them to next generations in every social space it has inhabited, and that it carries on these efforts by institutionalization through the Urbanization process.

It's ascertained that their death rituals reveal the way of life and belief systems of Anatolian Alevi-Bektashi teachings.

Keywords: Hakk'a yürüme erkânı, dardan indirme, death hymns, death and music

1. Giriş

İnsanoğlunun yeryüzündeki yolculuğunda ona eşlik eden, en ilkel çağlardan bu günlere evrimleştiyerek getiren, ona ölümü unutturan, yaşama gücü veren ve hatta ona sosyal ölümsüzlüğü yakalatan olgu; yaratıcı düşüncenin estetik sunumu olan sanattır. Yaşadığımız gezegende, insanoğlunun tarihsel süreci içerisindeki ölümsüzlük arayışının izleri pek çok şekilde görülmektedir. Dünyanın yedi harikasından biri olan Mısır piramitleri, asırlar ardı nesillerin sosyal ölümsüzlüğünü bize gösteren en iyi örneklerden biri olarak gösterilebilir.

Her toplum, gelenekleri ve kültürel değerleri ile kendini var eder ve geleceğe taşır. Toplumsal değerler oluşurken, yaşamı algılama ve sorgulama biçimleri belirleyici olmaktadır. Bu nedenle her toplumsal yapının ölümü algılama biçimi de farklılık göstermektedir.

İnsanoğlu, yaşamın ölümden alınmış kısa vadeli bir borç olduğu bilinciyle “her ölüm biraz erken ölümdür” söylemini geliştirmiştir. Bu farkındalıkla endişeleniriz ve hayata daha çok sarılırız, sanki hiç ölmeyecekmiş gibi çalışırız, ölümlülük bilincimizi başka bilgilerle bastırmaya çabalarız. Kültür ve sanat ile ölümü sıradanlaştırmaya çalışır, eserlerde yaşam ararız (Göka, 2011: 61). Yok olma bilincinin getirdiği var olma mücadelesinde insanoğlu, gerek biyolojik açıdan üreyerek gerekse sanatsal ve bilimsel açıdan yeni eserler ve keşiflerde bulunarak yoluna devam etmektedir.

Bir zaman varlığı olan insan, ölümlü olduğunun farkında olmasaydı, büyük olasılıkla kültür de olmazdı; kültür insanların farkında oldukları şeyi unutturmaya yönelik incelikli ve iyi bir karşı anımsatıcıdır. Kültürlerarasılık bağlamında bütün dünyada cenaze törenlerinin ve ölünün törenle anılmasının evrensel tarih ve kültürler üstü boyutta olması, karşılaştırmalı etnografinin eski ve en çarpıcı çalışma biçimlerinden biridir (Zygmunt, 2012: 45). Ölüm karşısında yaşanan acılar, kaygılar, duygu karmaşası, soru ve sorgulamalar, insan bilinciyle tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde benzerlikler taşımaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde Alevi inanç ve törenlerinin izleri Şamanlık öncesi eski Türk inançlarına kadar uzanır. Anadolu Aleviliği; Şamanizm, Budizm, Manihaizm'in etkilerini taşımakla beraber Anadolu uygarlığı ile de bütünleşerek oluşan bir bileşen-

ler toplamından oluşmaktadır. Bu bileşimin kendini gösterdiği temel unsurlardan biri olan kültürel dokudaki saz söz geleneği doğrudan eski Türk kültürünün bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzik, eski Türk toplumunda yaşamı seslendiren en temel unsurdur. Bu özellik en belirgin biçimiyle Dede Korkut hikâyelerinde görülmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde bütün işler müzik eşliğinde yapılır, eylemlere ve eylemlerin hazırlığına kolca kopuzun sesi eşliğinde başlanır. Yine aynı şekilde Şaman dinsel törenleri, şaman davulu eşliğinde müzik ile yapılır. Müziğin toplumlar üzerindeki etkisini göstermesi bağlamında Anadolu Alevi-Bektaşî cemlerinde saz çalınarak müzik yapılması en özgün örneklerden birini oluşturmaktadır (Bozkurt, 1990: 116). Toplumların müziğe gereksinim duymasının en temel nedenleri arasında, müziğin insan ruhu üzerindeki büyüleyici etkisinden dolayı oluşan konsantrasyon, trans hali, öğrenmeyi ve hatırlamayı kolay kılması gösterilebilir. Anadolu Alevi-Bektaşî öğretisinin temel anlayışı gereği ve toplumun doğumdan ölüme yaşamının her safhasını sanat ile anlamlandırıp ifade etmeyi bir gelenek haline getirmesinden kaynaklı olarak, ölüm de farklı algılanmakta ve yorumlanmaktadır.

İnançsal bağlamda semavi dinlerin ortak anlayışı olarak, ölümün ötesinde, ebedi bir yaşamın varlığı ile cennet ya da cehennemde sonsuza kadar bir yaşama geçişin varlığı kabul edilir (Kapaklıkaya, 2006: 16). Yeryüzünde bu anlayışta olmayan, dini inançları farklı yorumlayan, farklı inançlara mensup ve inançsal bağlamda farklı arayışları olan milyonlarca insan bulunmaktadır. Alevi-Bektaşî öğretisinin de ilkeleri ve felsefi bağlamı açısından kendisini bu anlayışın dışında tuttuğu görülmektedir.

Alevi anlayışında insan öz itibarıyla ölümsüzdür. İnsan tin ve gövde olarak iki bakımdan ele alınır. Bu iki özün bütünselliği insanı insan yapan niteliğidir. İnsanın beden ile buluşması, Tanrı'nın görünüş alanına çıkmak istemesi sonucu şekillenmiştir. Tinin Tanrısal oluşu doğrudan Tanrı'dan gelişinden, gövdenin Tanrısal oluşu ise Tanrı'nın onda görünmesindedir. Alevi-Bektaşîlikte bu düşünce biçimi "Ene-l Hakk ve Vahdet-i Vücut" felsefesiyle temellendirilmektedir. Bu anlayışın gereği olarak insan varlığı hem kutsandır hem ölümsüzleştirilir.

Kelam-ı zat idim "kün" emir irad olmadan evvel
Bu hak-ü bad-ü ab-ü ateş icad olmadan evvel

Ben Tanrı'nın özünde söz olarak vardım, Tanrı daha "ol" buyruğunu verip evreni yaratmamıştı. Evreni oluşturan yel, su, od, toprak gibi dört öge bulunmamıştı (Eyuboğlu, 1990: 106).

Küntü kenz remzinin olduk agâhı
Ayn'el yakın bulduk Cemalullah'ı
Ey hace, bizdedir sırr-ı İlahi,
Biz Tur-ı Sina'nın tecellasiyız

(Edip Harabi)

Alevi-Bektaşî öğretisinin ana sırrı; “yaratılış” olgusu “Küntü Kenz” olarak ifade edilir. Tanrı gizli hazine idi bilinmek istedi, yarattı ve yarattıklarında kendisini gösterdi (Birdoğan, 2015: 253).

Birdoğan, *Anadolu Aleviliği Yol Ayrımında* çalışmasında, “insan” gerçeğini, beden ve ruh olarak iki boyutta değerlendirir. Beden kutsaldır ancak geçicidir ve ölümlüdür, can denem ruh kutsaldır ve kalıcıdır, ölümsüzdür (Birdoğan, 1995: 218). Alevi-Bektaşîler tarafından “don değiştirmek” veya “devr-i daim” olmak olarak da ifade edilmekte ve Hakk’a yürüyen canın yeniden bir canda veya canlıda yaşadığına ve yaşayacağına inanılır. Yunus Emre bu düşünceyi şu şekilde ifade etmektedir:

Ten fanidir can ölmez, can gitti geri gelmez
Ölür ise tenler ölür, canlar ölesi değil (Başgöz, 2003: 163).



Resim 1. Yunus Emre anıtı, Hacıbektaş'ı.

Yunus Emre bir başka dörtlüğünde ölüm gerçeğini şu şekilde anlamlandırır

İşte bu söz Hak tanıktır,
Bu can bu gövdeye konuktur
Bir gün ola çıka gide
Kuş kafesten uçmuş gibi (Başgöz, 2003: 137).

Yunus Emre Hakk’a yürümekle Hakk’a ulaştığını ve bu andan itibaren bundan daha değerli bir şeyinin kalmadığını:

Canlar canını buldum
Bu canım yağma olsun (Başgöz, 2003: 218).

diyerek ifade etmektedir.

I Makalede kullanılan bütün fotoğraflar Yusuf Benli özel arşivinden alınmıştır.

Bunları söyleyen Yunus Emre bir başka şiirinde neden ölümsüz olduğunu şöyle açıklıyor; “Evvel benem ahır benem canlara can olan benem”. Bunları söyledikten sonra ölmenin korkulacak bir yanı kalmıyor, ölüm ortadan kalkıyor ve yüzeysel bir değişime dönüşüyor (Eyuboğlu, 1991: 67-68).

İnsanı merkeze koyan öğretinin niteliğini Hacı Bektaş Veli ardıllarından Kaygusuz Abdal şu dördlüğü ile ifade etmektedir:

Dervişlik hırkada, tacda değildir,
Islık od'dadır sacda değildir,
Hakk'ı ister isen ademde ara
İrak'da Mekke'de Hac'da değildir (Birdoğan, 2015: 92).

Kaygusuz Abdal da insandaki manayı dış görünüşü ile değil, ondaki öze dikkat çekerek şu şekilde ifade etmektedir:

Bu âdem dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem manaya derler
Suret ile kaş değil (Eyuboğlu, 1989: 13).



Resim 2. Pir Sultan Abdal anıtı, Hacıbektaş.

İslam dinine göre cenneti gereksinmeyen yalnızca Tanrı'dır, insan için biri iyi diğeri kötü iki yol vardır. Bunlar biri “cennet”e diğeri “cehennem”e gider.

Pir Sultan Abdal;

Evvel biziz ahır biziz
Heman leyl-ü nehar biziz
Gül açılmış bahar biziz
Biz yaz olduk kış değiliz (Eyuboğlu, 1991: 113-114).

dörtlüğünde insanı önsüz-sonsuz bir varlık olarak gösteriyor, “evvel biziz ahır biziz”in başka bir anlamı yoktur (biz demekle kendi tarikatını anlasa bile insan ortadan kalkmıyor). Burada varlığın birliği anlayışı vurgulanmaktadır (Eyuboğlu, 1991: 113-114).

Yunus Emre, cennet ve cehennem kavramlarını geride bıraktığını bu dizelerle ifade etmektedir:

Cennet cennet dedikleri
Bir ev ile birkaç huri
İsteyene ver sen onu
Bana seni gerek seni (Zelyut, 1990: 233).

20. yüzyıl Alevi-Bektaşî ozanlarından Âşık İbreti, insanı merkeze koyarak cennet olgusunu şu dizelerle ortaya koymaktadır:

İbreti emelim insana hizmet
Eşim bana huri, evim de cennet
Hacıya, hocaya kalmadı minnet
İrbiği, tesbihi kırdım da geldim (İbreti, 1996: 41).

Yunus Emre, insanın kendisini bilmesini merkeze koyarak, insan-ı kâmil olmanın ancak eğitim ile mümkün olabileceğini belirtmekte, aksi durumu “Ya bu nice okumaktır?” diyerek sorgulamakta ve pozitif bilimleri öne çıkarmaktadır. Kendini bilme hali” ile tarif edilen “İnsan-ı Kamil” olgusu aslında kişinin kendini bilme, yani doğumu, ölümü ve ölümsüzlüğü algılama hususunda, Yunus Emre ile aynı anlayışa ve mertebeye ulaşma idealinin ta kendisidir.

İlim, ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendin bilmezsen
Ya nice okumaktır (Zelyut, 1990: 233).

2. Ölüm Algısı

Tıbben beyin ve vücut fonksiyonlarının durması olarak kabul edilen, biyolojik yaşamın sonlanması, öğretiye göre terminolojik bağlamda “Hakk’a yürümek” olarak kabul edilir, “toprağa vermek” ise “Sırlamak” olarak tabir edilir.

Alevi-Bektaşî öğretisinde “Hakk’a yürüme erkânı”nda müziğin yeri ve önemi, öğretinin âşık ve ozanları; Yunus Emre, Yedi Ulu Ozan ve onların günümüze kadar olan takipçilerinin Hakk’a yürüme erkânı’nı ifade eden pek çok ölüm nefesi örneği ve Hakk’a yürüyen kişi için düzenlenen “dardan indirme cem ritüeli” nin düzenlenmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Varlığını sanat ile taşıyıp inşa eden Anadolu Alevi-Bektaşî toplumunda Hakk’a yürüme erkânı’nda müzik ayrı bir yere ve öneme sahip olmuştur.

Tarihsel süreç içerisindeki yaşanan birçok olumsuz olay ve karşılaşılan fetvalar, fermanlar, iftiralar ve mahalle baskısından dolayı, Hakk’a yürüme erkânı gelenek-

sel bağlamından kopartılmıştır. Fakat günümüzde her şeye rağmen birçok bölgede ve merkezde, özellikle “Tahtacıların” yaşadığı bölgelerde, doğudaki bazı yörelerde, geçmişte ve günümüzde Hakk’a yürüme erkânı’nın müzik eşliğinde ölüm nefesleri okunarak yapıldığı tespit edilmiştir.

Amasya ve Çorum bölgesinde mürşitlik yapan Hüseyin Solmaz Dede ile yaptığımız görüşmede; Hakk’a yürüme erkânı’nın kamuya açık alanlarda yapılması nedeniyle mahalle baskısının etkisiyle toplumsal bir çekingenliğin olduğu ve bu nedenle müzikal boyutunun gerektiği gibi yapılamadığını belirtmiştir. Diğer taraftan kapalı alanlarda yapılan “Dardan indirme” cemlerinde âşık ve ozanların ölüm nefeslerinin okunması ile bu hizmetin gerektiği gibi yerine getirildiğini ifade etmiştir (KK-2).

Gevher Gökçe Acar’ın düzenlediği II. Ölüm Sanat ve Mekân Sempozyumu’nda Tunceli bölgesi pirllerinden Hüseyin Kılavuz’un “Alevilerde Hakk’a Yürüme” başlıklı sunumunda, bu konu ile ilgili şu görüşler dile getirilmiştir: “Sünni İslam inancının hâkim olduğu Türkiye’de toplumsal baskıdan dolayı Aleviler bazı erkânlarını ve inanç kurallarını özüne uymayacak şekilde yaşatmaktadırlar. [...] Bu kuralların içerisinde en önde gelen ve Alevilere ızdırap veren Cenaze Erkânıdır. Aleviler bir ömür boyu hep Alevi inanç ve ibadetinin ön gördüğü değerleri yaşarken, Hakka yürüdüğü gün Sünni bir imam veya imam taklidi yapan bir dede tarafından defin töreni yapılmaktadır” (Kılavuz, 2012: 69) sözleriyle dile getirmektedir. Hakk’a yürüyen kişinin başucunda bir mum yakılır ve deyişler söylenir. Genç veya yaşlı olmasına göre, onun sevdiği deyiş ve mersiye çalınır söylenir. Mezarı başında da bir gülbak okunur ve genellikle Kul Himmet’in bir mersiyesi veya bir deyişi söylenir (Kılavuz, 2012: 70-73).

Yine Tunceli bölgesinde 1976 yılında yaşanan bir Hakk’a yürüme erkânına kendi köyünde 15 yaşında iken tanıklık yapan Kemal Kocaman ile Newyork’da yapılan görüşmede Kocaman; Tunceli’nin Mazgirt ilçesinin Gelincik (Küpük) köyünde Seyfi Deniz’in Hakk’a yürüme erkânında, Baba Mansur Ocağı’nda Seyit Musa Dede’nin pençe ile saz çalarak deyişler söylediğini ifade etmiştir (KK-1).

Bir başka yörede Sivas’ın Divriği ilçesinin Çamşılı yöresinde (Şahin Köyü) dedelerinden 80 yaşındaki Hüseyin Gazi Metin Dede ile yapılan görüşmede; dedesi Âşık Hüseyin Metin’in Hakk’a yürüme töreninin saz çalınır deyişler okunarak yapıldığını büyüklerinden (Şirin Dede) duyduğunu dile getiren Hüseyin Gazi Dede, Annesi Hatice Metin (1986) ve Babası Mahmut Metin’in (1988) cenaze erkânlarında bizzat kendisinin Âşık Veysel’in “Dostlar beni hatırlasın” deyişini ve diğer ozanların eserlerini çalır söyleyerek sırladıklarını belirtmiştir. Ayrıca 65 yıl önce çocukluğunda Çamşılı yöresinde Dışbudak köyünde Battal Karababa’nın Hakk’a yürüme töreninde sırlanması esnasında, Âşık Hüseyin Karababa’nın bağlama eşliğinde Pir Sultan Abdal’ın deyişlerini okuduğuna şahit olduğunu ifade etmiştir (KK-3).

Isparta’da bulunan Şah Ahmet Sultan Ocağı’na bağlı Mehmet Turan Dede ile yapılan görüşmede, bundan 60 yıl önce, 1958 yılında, henüz 6 yaşındayken baba-

sı Ali Haydar Turan'ın, Döndü Güzel Nine'nin Hakk'a yürüdüğü günün gecesinde evde nefesler çalıp söylediğini ifade etmiştir. Mehmet Dede babasının 1974 yılında Hakk'a yürümesinde rehberleri Cafer Dede ile evde iki nefes bir düvaz okunduğunu söylemiştir. Annesi Havvalı Turan 23 Aralık 2015'de Hakk'a yürüdüğünde, onu bir gece evde konuk ettiklerini, gece boyunca nefesler söylediğini, Cemal Şahin Dede, Mustafa Özgün Dede ve Haydar Öztürk Dede ile birlikte, Hak meydanından rızalık alarak toprak meydanında sırladıklarını belirtmiştir. Belli dönemlerde bu gibi pek çok hizmetlerde bulunduğunu ifade eden Mehmet Turan Dede, görüşme sırasında ifade ettiği biçimiyle en son 12 Ekim 2018'de Ankara Batıkent Cem Evi'nde Hakk'a yürüme erkânı yürüttüğünü ve bunu Pir Sultan Abdal ve Kul Hüseyin'nin deyişlerini çalıp söyleyerek yaptığını belirtmiştir (KK-4). Alevi-Bektaşî inanç uygulaması olarak, "Hakk'a yürüme erkânı"nın öğretinin özgün içeriğine uygun yapılması bağlamında araştırmacı yazar Esat Korkmaz'ın *Alevilikte Cenaze Erkânı* adlı çalışmasında bu konunun müzik bağlamı hakkında şu tespitlere yer verilmiştir: "Hakk'a yürüme erkânı'nın öğreti bağlamındaki diğer hizmetleri yapıldıktan sonra en son aşamada zakirler hizmet sahibi pirden "el alarak" meydana geçerler; Hakk'a yürüyen canın ayakucunda Dar'a durarak hizmete başlarlar. Zakirler üç düvaz bir nefes çalıp söylerler. Daha sonra tercihen müsahipli canlardan iki çift bir semah döner" (Korkmaz, 2008: 21).

Gevher Gökçe Acar'ın düzenlediği I. Ölüm Sanat ve Mekân Sempozyumu'nda Erdal Erzincan'ın "Ölüm Sonrasında Yapılan Bazı Müzikli Uygulamalar ve Ağıtların Türkleşme Süreci" başlıklı sunumunda, Amasya yöresinin Alevi-Bektaşî inancına yönelik, konu ile ilgili farklı bir uygulama olarak, Dertli Divani'nin şu görüşleri aktarılmıştır: "Ölen kişi cenaze evinden çıkarılırken Alevi-Bektaşî erkânına uygun olarak gülbanklar okunur ve ardından kadın erkek hep birlikte inancı yansıtan üç deyiş okuyarak Hakk'a yürüyen canı mezara götürürler" (Erzincan, 2011: 8-59). Yine aynı sunumda, müzik enstrümanları eşliğinde yapılan yas törenleri, Alevi-Bektaşî geleneğinde uygulamalar ve Dar Cemi hakkında Dertli Divani tarafından aktarılan görüşler şu şekildedir: "Hakk'a yürüyen canı darda kurtarmak amacıyla yapılan bu cemlere 'Dar Cemi' denir. Diğer cemlerden farklı olarak başlayan dar cemi daha sonraki müzikal akışı itibarıyla diğer cemlere uygunluk gösterir ancak burada söylenen deyişlerde özellikle bu dünyanın fani olduğu vurgusu yapılır" (Erzincan, 2011: 8-59). Sunuma kaynaklık yapanlardan Dr. Gani Pekşen'in aktarımına göre; "Tahtacı Alevlerinin yas törenlerinde ölünün bulunduğu odada dede ya da sazender bağlama eşliğinde deyişler söyler. Söylenen bu deyişler 'ölüm nefesleri' olarak adlandırılır. Ölüm nefeslerinde Şah Hatayi, Kul Himmet, Pir Sultan Abdal gibi Alevi-Bektaşî inanç kültüründe önemli yeri olan ozanların şiirleri kullanılmaktadır" (Erzincan, 2011: 8-59).

Anadolu Tahtacı Alevileri genellikle Adana, Antalya, Isparta, Burdur, Muğla Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir ve Çanakkale'ye kadar olan kıyı şeridi bölgelerinde yaşarlar. Tahtacılarda bir can Hakk'a yürüdüğünde, Hakk'a yürüyen canın başında toprağa sırlama vaktine kadar cemlerde görevli sazender ölünün başında en az üç kez nefes çalar ve söyler. Bu nefesler genellikle Şah Hatayi, Pir Sultan Abdal

ve Kul Himmet'in eserleridir. Hakk'a yürüyen can sazender, saz yapan veya sazı olan kişi ise sazı ile birlikte sırlanır (Pekşen, 2005: 108-109-110). Bu durum geçmişte olduğu gibi bu gün de aynen devam etmektedir.

Bu konuda bir başka bilgi de yine aynı şekilde Çanakkale Tahtacı Türkmenleri hakkındadır: "Hakk'a yürüyen canın başında ev ortamında sazender üçer nefes okur. Ölüm nefesi mutlaka Kul Himmet'e bağlanmaktadır ve Şah mahlası okunmaktadır. Sırlanma esnasında dışarda mezarının başında da sazender onun başucundaki "delil" in sağ tarafında oturur ve ölümle ilgili üç nefes okur" (Çılgın, 2016: 193). Çanakkale bölgesi Tahtacı Türkmenleri tarafından okunan bir ölüm nefesi örneği;

Şu dünyada üç nesne büktü belimi
Biri ayrılık, biri yoksulluk, biri ölüm
Yaktı bağrımı dal eyledi belimi
Biri ayrılık, biri yoksulluk, biri ölüm

Felek bir ok attı büktü belimi
Akar gözlerimin kan ile nemi
Bal yerine içirir felek zehrini
Biri ayrılık, biri yoksulluk, biri ölüm

Felek ağu kattı benim aşıma
Görün felek neler getirdi başıma
Toprak saçarlar gözlerime kaşıma
Biri ayrılık, biri yoksulluk, biri ölüm

Bu dünya fanidir murat alınmaz
Kötüler ölüp de iyiler kalmaz
Bildim ölümlerin çaresi bulunmaz
Biri ayrılık, biri yoksulluk, biri ölüm

Kul Himmet'im diyor dertli dertli söyledi
Görün dostlar felek bizi neyledi
Yıktı bu evin direğini viran eyledi
Biri ayrılık, biri yoksulluk, biri ölüm (Çılgın, 2016: 193).

Hakk'a yürüme erkânının en eskisine, pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da Tahtacılar da rastlanmaktadır. Hakk'a yürüyen kişi Şah Hatayi'nin Tükçe deyişi ile kaldırılır ve bu deyişe "ism-i azam" duası adı verilmiştir.

Gel gönül okuyalım İsm-i Azam duasını
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar
Yakın bil silelim gönül tasını
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Ali bağladı devin bağını
Yüreğine çekti hicran dağını
Hurma kapı ile bağladı kabını
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Biz de çığırırız ya Muhammed ya Ali
Onlar da iki cihanın serveri
Bu dua ile dürüst oldu dini imanı
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Musa Nur dağında Hakk'a çok niyaz eyledi
Ehl-i Hak idi Nemrut buna neler söyledi
Erenler evliyalar bu duayı söyledi
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Hamza Kaf dağında cenk ederdi her dem
Kırdı, kâfirlere vermezdi aman
Bilirdi bu duayı okurdu hemen
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Münafık hain bu manasını bilmedi
Astılar Mansuru ikrarından dönmedi
Halil bu duayı bilirdi oda yanmadı
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Süleyman Peygamberi'in eğitti en güçten beri
Hikmetinden ferman yazdı ismi cinde peri
Ali gazaya giderken okurdu duayı
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Yusuf'u zindana attılar, Yakub çekti ah u zar
Yusuf zindanda amma onlara da yar
İns-i cinni bu dua ile verdi karar
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Gel oku bu duayı gitsin kalbinde kibirle kin Zülfikar tacı Düldül geldi Ali tahtına
Okurdu bu duayı her zaman iman ile din Ali bindi gitti kafir kastına
Okudu direk tutu asuman-ı zemin Hem dahi yazıldı Zülfikar'ın üstüne
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Eyyub'a verdiler bir mefa Aslan donuna girdi yola yattı Şah Merdan
Eyyub çok çekti çevr ile cefa Onun ağzına mühürünü attı ol peygamber
Bu duayı okurken derdine şifa Bu duayı okur Sultan Şah Hatayi'm hemen
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

(Olsson vd., 2010: 118).

Birdoğan *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik* adlı çalışmasında Hakk'a yürüme erkânı ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır: "Geleneksel manada genellikle bütün Alevi kesimlerinde Hakk'a yürüyen canın evinde defin işleminden sonra düvaz imamlar okunur. Fakat semah her kesimde yapılmayabilir. Âşık Daimi'nin Hakk'a yürümesinde Karacaahmet Mezarlığı'nda sırlandıktan sonra türbe içinde gerek düvaz imamların okunması gerekse semah dönülmesiyle ölü kutsanmıştır" (Birdoğan, 2015:339). İnsanoğlu ölümü algılayabildiği oranda insan-ı kâmil olma erdemine ulaşır.

Devr-i daim döngüsü, Alevi-Bektaşî öğretisinin ölüm olgusu bakışına ayrı bir boyut kazandırmaktadır. Kaygusuz Abdal devr-i daim olgusunu şu şekilde ifade etmektedir:

Evvel bu ten yoğidi, can idüm ben
Kul degüldüm o dem sultan idüm ben
Vücutum yoğiken can gülşeninde
Gülistan-ı gül-i handan idüm ben (Harmancı, 2014: 215).

Bir tıp doktoru ve ziraat mühendisi olan Nazaret Dağvaryan'ın 1890'da süreli bir dergide tefrikalar halinde yayınlanan, "Hıristiyan Protestanlığı'nın ve Kızılbaş İncancının Doğuşu" isimli çalışmasında, Alevilerin cenaze töreni ve yaslarda musiki uygulandığını ifade etmiştir (Dağvaryan, 2018: 78). Bu ifade, o dönemin Alevi-Bektaşî hakka yürüme erkânı ve müzik ilişkisine ışık tutmaktadır.

Hakk'a yürüme erkânının bir ilginç örneğine de Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de rastlıyoruz. Olayla ilgili olarak görüşme veren, söz konusu törenin görgü

şahidi, tıp doktoru ve İstanbul Macar Kültür ve Dostluk Derneği kurucularından ve hâlen başkanı olan Erdal Şalikoğlu'nun anlattıklarına göre; 1991 yılında tanıştığı Kobzos Kiss Tamas (Kopuzcu Tamas Kiss) ile bağlama eşliğinde 24 yıl boyunca gerek Türk, gerek Macar müziklerini icra ettiğini belirtmiştir. Özellikle Alevi-Bektaşî şiirlerine ilgi duyan Kiss Tamas, Budapeşte'de medfun 16. yy. Alevi-Bektaşî dedesi Gül Baba hakkında da Macar kaynaklarından ayrıntılı bilgi edinmiş ve bu vesileyle bu öğretiye ilgi duymuştur. Ayrıca zaman içerisinde Alevi-Bektaşî nefeslerini ve felsefi şiirleri de içeren çok sayıda eseri Macarca'ya tercüme etmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Âşık Veysel, Yunus Emre ve Pir Sultan Abdal şiirlerinden, nefeslerinden oluşan üç albümün yayımlanmasını gerçekleştiren Kobzos Kiss Tamas (Kopuzcu Tamas Kiss) adlı ünlü Macar müzisyeni ve müzikoloğu, uzun süreli bu çalışmaları sırasında Alevi Bektaşî öğretisini derinlemesine tanımış ve geldiği noktada “ben kendimi Bektaşî gibi hissediyorum” sözleriyle bu öğretiye olan yakınlığını, muhabbetini ifade etmiştir. Obuda Halk Müziği Okulu'nun direktörü ve öğretmeni, Franz Liszt Müzik Akademisi öğretim görevlisi ve Macar Sanat Akademisi daimi üyesi de olan Tamas Kiss, 2014'de amansız hastalığının son evrelerinde, okulunun yeni binasını gezdirirken, sözü döndürüp dolaştırıp ölümüne getirmiş ve Erdal Şalikoğlu'ndan, defin töreninde bağlama çalıp Âşık Veysel'in ölüm üzerine yazdığı eserlerini okumasını istemiştir. Ancak arkadaşı bu talebini duygusal sebeplerle geri çevirmiştir.



Resim 3. Kobzos Kiss Tamas (Kopuzcu Tamas Kiss) mezarı, Budapeşte-Farkasrét.

Tamas Kiss 2015 yılında Hakk'a yürümüş ve defin töreni 27 Kasım 2015'de Budapeşte-Farkasrét Protestan Mezarlığı'nda gerçekleştirilmiştir. Macaristan İnsan Kaynakları Bakanı, Macar Sanat Akademisi Direktörü ve Óbuda Belediye Başkanı himayesinde gerçekleştirilen devlet töreninde Tamas Kiss'in vasiyeti gereği, Âşık Veysel'in “Sazıma”, “Dostlar Beni Hatırlasın” ve “Kara Toprak” isimli eserleri, sanatçının bizzat kendi sesinden, albüm kaydından dinletirilmiştir. Törenin bu kısmı-

nın görüntü kaydı Tamas Kiss hakkında yapılan bir dokümanter filmde de mevcuttur (KK-5).

Hakikat ararsan açık bir nokta
Allah kula yakın kul da Allaha
Hakk'ın hazinesi gizli toprakta
Benim sadık yarım kara topraktır
Âşık Veysel Şatıroğlu (Tahir, 1973:182).



Resim 4. Aşık Veysel anıtı, Hacıbeğtaş.

Dardan indirme cemindeki uzun yapılan hizmetlere karşılık Hakk'a yürüme erkânı, kısa bir zaman diliminde Hakk'a yürüyen canın toprağa sırlanmasından hemen önce gerçekleştirilmektedir. Hakk'a yürüyen canın sırlanmadan önce yapılan bu müziksel icra, ocaklara ve yörelere göre yaşam pratikleri, coğrafi ve kültürel farklılıklar bağlamında değişiklik göstermektedir. Bu farklılıkları diğer uygulamalarda olduğu gibi "yol bir, süre binbir" anlayışı ile açıklamamız mümkündür. Dardan indirme ceminde nefes / deyiş, semah, miraçlama, tevhid vb. müzik formları yer alırken Hakk'a yürüme erkânında en önemli role düvaz sahip olmakla birlikte nefes / deyiş ve yörelere göre değişerek semah da yer almaktadır. Hakk'a yürüme erkânının hizmet içeriğini şu şekilde ifade etmemiz mümkündür: "Hakk'a yürüyen can sırlanmadan önce sırası ile su ile buluşturulur, sır gömleği giydirilir, ayaksız ata (tabut) bindirilir, rızalık alınır, tevhit okunarak birleme yapılır, toprağa sırlanır, lokma verilir, gülbeng okunur ve taziye gülbengiyle hizmet son bulur."

Gerek Hakk'a yürüme erkânında gerekse Dardan indirme ceminde önemli bir yere sahip olan müziğin işlevini Alan Merriam'dan şu şekilde aktarabiliriz:

1. Duygusal ifade işlevi
2. Estetik beğeninini karşılama işlevi
3. İletişim işlevi

4. Sembolik temsil işlevi
5. Fiziksel tepki işlevi
6. Sosyal kurallara uymanın sağlanması işlevi
7. Sosyal kurumların ve dinî ritüellerin geçerliliğinin sağlanması işlevi
8. Kültürün istikrar ve devamlılığına katkı işlevi
9. Toplumun bütünleşmesine katkı işlevi (Merriam'dan aktaran Coşkun Elçi, 2017: 28)

Bu durumda her iki ritüelde de müziğin eğlence işlevi hariç diğer işlevlerin yer aldığını söyleyebiliriz. Güray'ın *Bin Yılın Mirası* adlı çalışmasında “din ve müziğin din kurumunu desteklemek için birlikte kullanımına” dair açıklaması şu doğrultudadır: “Din kurumu, toplum içi ilişkiyi kurumsal kimliği de sağlayan çok önemli bir manevi organizasyon biçimidir. Din ve müziğin din kurumunu desteklemek için birlikte kullanımı çok eski dönemlere dek dayanmaktadır. Bu durum hem inanç hem de müzik geleneklerinin olağandışı bir zenginlikte yaşandığı Anadolu coğrafyası için özel bir önem taşımaktadır. Bu yüzden bir manevi organizasyonlar coğrafyası olarak tanımlayabileceğimiz Anadolu coğrafyasının kadim kültürünü ve müzik geleneklerini, inanç sistemleri ile ilgili bilgilere hâkim olmadan tam olarak algılayabilmek ve yorumlayabilmek mümkün olamamaktadır. Bu sistemlerin önemli bir kısmının temelinde yer alan ve içinde güçlü simgesellik barındıran bâtını anlayış kendini ifade edebilmek için müziğin ifade gücüne ihtiyaç duymaktadır” (Güray, 2010: 2).

3. Dardan İndirme

Alevilikte canın hakk'a yürümesi üzerine sırlanmadan önce Hakk'a yürüme erkânı yapılırken; toprağa verildikten sonra ocaktan ocağa, yöreden yöreye değişmekle birlikte 3., 7., 40., 52. gününde, sene-i devriyelerinde Dardan İndirme Cemi yapılmaktadır. Dardan İndirme, Dar Kurbanı, Dar Cemi vb. isimler verilen bu cem; erkân, usul ve hizmetler açısından diğer cemlerden ayrı değildir, ancak içerik olarak farklılık göstermektedir. Hakk'a yürüten bir “can”ın ardından, onun hayattaki sosyal süreçlerini sorgulamak ve bir sonuca bağlamak üzere özel olarak yapılır. Bu durum toplumsal ve inançsal manada gereklilik arz eder. Hakk'a yürüten canın musahibi veya ailesinden biri meydana gelir, onun üzerinden süreç başlatılır ve erkân yürütülür. Yeri geldikçe dede öğreti ve temaya uygun konu ve kişi özelinde eserlerin zakir tarafından icra edilmesini isteyerek erkânı devam ettirir.

Anadolu Aleviliğinde cemler; erkân, usul ve hizmetler bağlamında ocaklar ile yörelere göre farklılık ve çeşitlilik göstermektedir. Ocak bağlamında ya da aynı coğrafyadaki birkaç ocağın uygulaması bağlamında bakıldığında Dar Cemi hizmet sırası, diğer cemlerin akışına paralellik göstermekte olup diğer cemlerden amaç ve içerik bakımından ayrılmaktadır. Bu noktada Çubuk / Şabanözü merkezli Alevi Ocaklarında yürütülen cemler ve Dar Cemi örneğini, Coşkun Elçi'nin (2017:105) çalışmasından aktarmamız mümkündür: sırasıyla Seyyid Şah Kalender Veli Ocağı, Seyyid Hacı Ali Turabi Ocağı, Seyyid Cibali Sultan Ocağı, Seyyid Hacı Muradî Veli Ocağı, Seyyid

Hacı Mehemmed Abdal Ocağı'nın etkin olduğu alanda yürütülen cemler şunlardır:

1. Abdal Musa Kurbanı Cemi
2. Dar Kurbanı Cemi
3. Müsahip Kurbanı Cemi
4. Gençler Kurbanı / Kızlar Kurbanı Cemi
5. Yıl Kurbanı Cemi
6. Koldan Kopan / Canbaş Lokması Cemi
7. Düşkün Lokması Cemi
8. Kızıldeli Kurbanı (Seyyid Ali Sultan) Cemi

Dar Cemi hizmet sırası ise şu şekildedir:

1. Sefalama
2. İkinci sefalama
3. El suyu
4. Akşam lokması
5. Kurban sahiplerinin görülmesi
6. Cebrail gülbengi
7. Kurban gülbengi
8. Gözcü ve bekçilerin dede tarafından görülmesi
9. Kesilen kurban etlerinin meydana getirilmesi ve yürekçinin yüreği meydana getirmesi
10. Cem birleme
11. Tam carı
12. Kalp arındırma (sır suyu)
13. Çerağ uyandırma
14. Dara durma ve niyaz
15. Dem içme ve lokmanın kontrol edilmesi
16. Semah ve erkan çubuğunun altından geçilmesi
17. Sakka suyu
18. Eksik-noksan gülbengi
19. Lokmanın yenilmesi ve helalleşme
20. Dede tarafından oturan-duran gülbenginin söylenmesi ve törenin kapanması (Coşkun Elçi 2001: 151-162)

Alanın cemleri hizmet ve usul bağlamında ortak bir ritüel yapı içermekle birlikte herbir cemin yapılış amacı farklılık göstermektedir. Dar kurbanı cemi ve diğer cemlerde hizmet bağlamında dededen sonra âşıklar aktif rol oynamaktadır. Âşıkların cemdeki hizmet bölümleri ise şu sırada oluşmaktadır:

1. Âşığın kurban hizmetinin hakkını vermesi
2. Âşığın karakazan hizmetinin hakkını vermesi
3. Âşığın delil hizmetinin hakkını vermesi

4. Âşığın erkân hizmetinin hakkını vermesi (Abdal Musa Kurbanı ceminde, Dar Kurbanı ceminde, Musahip Kurbanı ceminde)
5. Âşığın naz niyaz hizmetinin hakkını vermesi
6. Âşığın yürek hizmetinin hakkını vermesi
7. Âşığın Miraçlama, Kırklar Semahı, Tevhid, Turnalar Semahı ve Kerbela Semahını okuması
8. Âşığın sakka suyu hizmetinin hakkını vermesi

Ayrıca hizmet bölümlerinde yer alan müzikal icralarda nefes / deyiş, miraçlama, semah, düvaz, mersiye vb. formlar mevcut olup repertuvarda Yedi Ulu Ozan başta olmak üzere diğer Alevi-Bektaşî âşıkların şiirleri yer almaktadır. Tüm bu uygulamalar ocaklara ve yörelere göre değişebilir; ancak öz aynıdır, önemli olan yolun kurallarının işlenmesidir. Nitekim Aleviler bunu “yol bir sürekin binbir” anlayışı ile açıklamaktadırlar.

4. Alevi-Bektaşî Sosyal Yaşamında Kentleşme Süreci

Alevi toplumunun kentleşme sürecine geçişi ile sosyal yaşamda karşılaşılan en önemli sorunların başında cenaze erkânı gelmektedir. Kırsalda, köy hayatında dedeler kendilerine göre bu hizmeti yerine getirirken kent hayatında bu, mekân bağlamında mümkün olmamış, cenazeleri çoğu kez camilere kabul edilmemiş ve hatta alınması imamlar tarafından günah sayılmış ve ortada kalmıştır. Sünni ölüm törenleri Alevi geleneklerine aykırıdır. Bu sorun büyük kentlerde cem evlerinin açılması ile kısmen çözülmüş, ancak uygulama pratikleri ve yeterlilik bağlamında tamamen çözüldüğü söylenemez.

Alevi-Bektaşî toplumunun kentleşme ile birlikte oluşturduğu kurumsallaşma sürecinde dernekler, vakıflar, federasyonlar, konfederasyonlar ve sivil toplum platformları aracılığı ile özellikle büyük kentlerde sosyal yaşamı düzenleme bağlamında panel, sempozyum ve çalıştaylar düzenlenerek toplumu aydınlatma ve yönlendirme çabaları gözlenmiştir.

Bu bağlamda 9-11 Mart 2018 tarihleri arasında Balıkesir Edremit'teki çalıştayda Aleviler ve Sanat başlığı altında, müzik ve Hakk'a yürüme erkânı konusunda akademisyen ve sanatçılar (Gani Pekşen, Erdal Erzincan, Dertli Divani, Yusuf Benli, Muharrem Temiz, Hasan Öztürk, Türkan Akbıyık, Eylem Akbıyık, Eylem Ulusoy) davet edilmiş, konu ile ilgili görüş, öneri ve değerlendirme istenmiştir. Çalıştayda yapılan istişareler sonucunda; Hakk'a yürüyen cana nefes olmak veya dil vermek anlamında “ölüm nefesi” ve “dil vermek” gibi adlarla bilinen bu geleneği yeniden canlandırmak ve sürekliliği sağlamak amacıyla bazı eser ve uygulamalar önerilmiştir. Hakk'a yürüme erkânında seslendirilecek eserler form olarak, nefes, devriye veya düvaz olmalıdır. “Cihan Var Olmadan Ketm-i Ademde”, “Bir Gerçeğe Bel Bağladım Erenler”, “Bir Kandilden Bir Kandile Atıldım”, “Arş-I Kürşü Kalem Almadan Düzler”, “Lâ Mekân Elinden Misafir Geldim”, “Katre İdim Ummanlara Karıştım” gibi eserlerin Hakk'a yürüme erkânlarında, Alevi-Bektaşî toplumu tarafından “Telli Kur'an” olarak tabir

edilen bağlama ile çalınıp söylenmesi davetli heyet tarafından belirtilmiştir (Benli, 2018).

Yine kentleşme bağlamında karşılaşılan sorunlara çözüm aramak adına Avrupa ve Anadolu'nun bir çok bölgesinde 27 Aralık 2010 tarihinde başlatılan “Derghahta Birlik” toplantıları ile Alevi-Bektaşlı toplumunun kentlilik bağlamında sosyal yaşamı ilgilendiren önemli tespitler yapılmış, bir çok öneri ve tavsiye kararları alınmıştır. Alınan bu tavsiye ve öneri kararları ile Hakk'a yürüme erkânının müzikal boyutuna dikkat çekilerek, erkânda şu eserlerin bağlama ile çalınıp söylenmesi önerilmiştir. Toprağa sırlama sırasında Dertli'nin “Ervahlar Ezelden Evvelki Safta” eseri ile Şiri Hamdullah'ın “Cihan Var Olmadan Ketm-i Ademde” eserlerinin okunması gerekliliği hatırlatılmıştır. Toprağa sırlandıktan sonrada, “Fırsat Elde İken Bir Amel Kazan”, “Dostlar Beni Hatırlasın” eserlerinin okunması önerilmiştir. Gülbankların okunması bittikten sonra, Şah Hatay'ının “Yandımda Geldim”, “Ali'nin Sırrına Ereyim Dersen”, Bir Kandilden Bir Kandile Atıldım”, Pir Sultan Abdal'ın “Ey Erenler Çün Bu Sırrı Dinledim”, “Men Aref Sırrına Kardeş”, “Kalktı Havalandı, Gönülümün Kuşu”, “Geldim Gider Oldum İllerinize”, Muhyi'nin “Zahit Bizi Tan Eyleme”, Güzide Ana'nın “Sofu Bizi Niçin Ta'an Edersin”, Sıtkı'nın “İnsanı Kami-l den Ayırma Bizi”, Yunus Emre'nin “Geldi Geçti Ömrüm Benim”, Hürrem'in “Duvaz İmam”, Hüseyin'nin “Tevhit”, Âşık Veysel'in “Dostlar Beni Hatırlasın” ve Feyziya'nın “Huda, Kıl Mağrifet Cümle Günahım” eserlerinin bağlama ile çalınıp söylenmesi uygun bulunmuştur (Hünkar Hacı Bektaş Veli Vakfı Erkân İnceleme ve Derleme Komisyonu, 2016: 33-72).



Resim 5. Yedi Ulu Ozanların Hacı Bektaş'taki Büstleri.

Alevi-Bektaşlı öğretisinin sanata verdiği önemin gereği olarak tarihsel süreç içerisinde öğretiyeye sazı ile sözü ile hizmet etmiş, ilham kaynakları Hz. Ali'nin “Öldükten sonra yaşamak isterseniz, ölmez bir eser bırakınız” sözünü kendilerine şiar edinmiş, başta Yunus Emre ve Yedi Ulu Ozan olmak üzere birçok âşık ve ozanın (Âşık Veysel, Âşık Davut Sulari, Âşık Mahsuni, Âşık Feyzullah Çınar) bağlamalı büstleri, Alevi-Bektaşlı toplumunun kutsal saydığı topraklar olan Hacı Bektaş Veli'nin de türbesi-

nin bulunduğu bölgede Hacı Bektaş ilçesine konmuştur. Varlıkları ile öğretiye manevi anlamda orada hizmet etmeye devam etmektedirler.



Resim 6. Hacı Bektaş'ta Feyzullah Çınar Anıtının Açılış Töreni.

Alevi-Bektaşî toplumu, inancına hizmet edenleri unutmamış ve onların biyolojik ölümleri, sosyolojik yaşamlarının başlangıcı olmuştur. Bugün Yunus Emre'den Âşık Veysel'e kadar bütün yol ehli âşık ve ozanlar, eserleri ile Alevi-Bektaşî toplumuna ışık ve ilham kaynağı olmaya devam etmektedirler. Bu bağlamda, Alevi sanatçılardan biri olan ve “Haydar Haydar” eserini müziklendirip icra ederek topluma sunan Ali Ekber Çiçek, geleneklerine son derece bağlı ve sahip çıkan Tahtacı Alevilerinin yaşadığı Balıkesir- Edremit, Tahtakuşlar köyündeki anıt mezarına yaptırılan bağlamalı rölyefi manevi anlamda yola hizmet etmeye, ışık ve ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.



Resim 7. Ali Ekber Çiçek'in Rölyefinin Bulunduğu Anıt Mezarı, Tahtakuşlar/Balıkesir.

Son yıllarda, kamuoyunda bilinen Alevi-Bektaşî öğretisine mensup olan veya olmayan pek çok kişi özellikle de sanat camiasındaki kişilerin ve aydın entelektüel camiada Hakk'a yürüyen canların defin törenlerinde bağlama çalınıp nefesler ve deyişler okunmuştur. Bu örnek cenaze törenlerinde, Alevi-Bektaşî öğretisinin Hakk'a yürüme erkânı'na uygun olarak bağlama eşliğinde müzik ile yapılması veya yapılmasının istenmesi kamuoyunun özellikle de Alevi- Bektaşî kamuoyunun dikkatini çek-

tiği ve bu konuda bir öze dönüşün ve bir uyanışın söz konusu olduğu ifade edilebilir. Cumhuriyet tarihinin önemli yazarlarından İlhan Selçuk, Fikret Otyam, halk müziği sanatçısı Arif Sağ'ın eşi Yıldız Sağ ve Âşık Ali Kızıltuğ'un Hakk'a yürüme erkânları buna örnek gösterilebilir.



Resim 8. Fikret Otyam'ın Cenaze Töreninde Semah Dönülürken.

13 Nisan 2017 yılında İndiana Üniversitesinde düzenlenen “Alevi-Bektaşî Günü” kapsamında gerçekleştirilen sempozyumda Hakk'a yürüme erkânı hakkında bilgi verilmiş ve Alevi-Bektaşî erkânına uygun olarak gerçekleştirilmiş olan cenaze törenleri örnek olarak gösterilmiştir.



Resim 9. Yıldız Sağ'ın Cenaze Töreni

Bütün bu bilgiler ışığında Alevi-Bektaşîlerin ölüm olgusuna bakışını, yaratılış ve doğum olgusuna bakış açısında aramak gerekmektedir. Alevi-Bektaşîler “Kubbe-i Rahman”dan geldiklerine ve Gürüh-u Naci olduklarına inanırlar (Öztürk, 2013: 227).

Bu inanışa göre onlar özel ve seçilmiş bir topluluktur.

Damlanın içinde gerçeği buldum
Yine benden bana getirdi beni
(Âşık Daimi)

Cebrail ademe şahit olmadan
Kubbe-i Rahmanda da tektik erenler”
(Âşık Davut Sulari)

Talip olduk hem Hakk'a hem gerçeğe	Güruh-i Naci'ye özümü kattım
Tozun verdik yer yüzünde çiçeğe	Adem sıfatında çok geldim gittim
Sıgmayız biz yetmiş iki ölçüğe	Bülbül oldum firdevs bağında öttüm
Güruh-u Naciden gelenlerdeniz	Bir zaman gül için zara düş oldum
(Dertli)	(Sıtkı)

Güruh-u Naciye ereyim dersen	Kırklar arş üstünde kurdular cemi
Necata erişen yüzünden belli	Muhabbet hak oldu sürdüler demi
Can verip cemali göreyim dersen	Balçıktan yarattı Mevlam Adem'i
Didar görenlerin gözünden belli	Ben ol zaman atam belinde idim
(Turabi)	(Yeksani)

Kah beni ataya oğul eyledi
Kah atayı bana oğul eyledi
(Nesimi)

Ata beliden zuhur ettik	Hak'tan doğduk hakk'ı doğurduk
Anaya inmek görünür	Hakk'ı hak teknesinde yoğurduk
Vücutu tekmil eyledik	Hakk bizi biz de Hakk'ı çağırдық
Dünyaya gelmek görünür	Bir olduk birden doğduk
(Kusuri)	(Başköylü Seyit Hasan Efendi)

Alevi- Bektaşiliğin sırrı olarak tabir edilen düşüncüyü, ancak hakikat kapısına ulaşan ve “İnsan-ı Kamil” mertebesine gelenler anlar. Sırta vakıf olanlar o sırrı saklarlar. Bu sırrı saklamak “Sır”ın idrakindedir. Bu yaratılış anlayışı, bu ölüm anlayışını doğurmaktadır.

5. Ölüm Nefeslerinden Bazı Örnekler

Kalanlara Selam Olsun

Bu dünyadan gider olduk	Ecel büke belimizi
Kalanlara selam olsun	Söyletmeye dilimizi
Bizim için hayır dua	Hasta iken halimizi
Kılanlara selam olsun	Soran tenim ortaya açıla
Tenim ortaya açıla	Azrail alır canımız
Yakasız gömlek biçile	Kurur damarda kanımız
Bizi bir asân vechile	Yuyacağın kefenimiz
Yuyanlara selam olsun	Saranlara selam olsun

Selâ verile kastımıza
Gider olduk dostumuza
Namaz için üstümüze
Duranlara selam olsun

Dünyaya gelenler gider
Her giz gelmez yola gider
Bizim halimizden haber
Soranlara selam olsun

Miskin Yunus söyler sözün
Yaş doldurmuş iki gözün
Bizi bilmeyen ne bilsin
Bilenlere selam olsun

Yürü Bre Yalan Dünya

Yürü bre yalan dünya
Yalan dünya değil misin
Hasan ile Hüseyin'i
Alan dünya değil misin
Tanrı'nın arslanını alıp
Düldül'ü dağlara salıp
Yedi kere ıssız kalıp
Dolan dünya değil misin

Ali bindi Düldül ata
Can dayanmaz bu fırkata
Boz kurt ile kıyamete
Kalan dünya değil misin
Bak şu kaşa bak şu göze
Ciğer kebab oldu köze
Muhammed'i bir top beze
Saran dünya değil misin

Pir Sultan'ım ne yatarsın
Kurmuş çarhını dönersin
Ne konarsın, ne göçersin
Duran dünya değil misin

İşte Geldim İşte Gittim

İşte geldim işte gittim
Yağ çiçeği gibi bittim
Şu dünyada ne iş ettim
Ömürcüğüm geçti gitti

İşte geldi yuyucular
Tenime su koyucular
Kefenim elinde Hoca
Kefenciğim biçti gitti

İlettiler mezarıma
Sığındım gani Kerim'e
Toprak attılar serime
Gözüm yaşı taşıtı gitti

Kabrime bir melek geldi
Bana bir sualcik sordu
Hışm edip bir topuz vurdu
Tebdilciğim şaştı gitti

Çağırdılar imam geldi
Her biri bir işe yeldi
Azrail pençesin saldı
Can kafesten uçtu gitti

Ayırdılar ilimizden
İp attılar belimizden
Pek tuttular kolumuzdan
Can cesetten uçtu gitti

İmam telkine başladı
Bir sevapçık iş işledi
Komşular bizi boşladı
Geri dönüp kaçtı gitti

Kul Himmetim oldu tamam
İşte geldi ahir zaman
Yardımcımız onikimam
Ten toprağa aktı gitti.

Gafil Gezme Şaşkın Bir Gün Ölürsün

Gafil gezme şaşkın bir gün ölürsün
Dünya kadar malın olsa ne fayda
Söyleyen dillerin söylemez olur
Bülbül gibi dilin olsa ne fayda

Sen söylersin söz içinde sözün var
Çalarsın çırparsın oğlun kızın var
Şu dünyada üç beş arşın bezin var
Tüm bedesten esnin olsa ne fayda

Bir gün götürürler seni evinden
Hakkın kelimasını kesme dilinden
Kurtuluş yoktur ecel elinden
Türlü türlü fendin olsa ne fayda

Kul Himmet Üstadım gelse otursa
Hakkın kelimasını dile getirsen
Dünya benim deyip zapta geçirse
Karun kadar malın olsa ne fayda

6. Sonuç Yerine

İnsanoğlunun, birçok farklı anlayış, yol ve yöntem arayışı ile ölümü yenmek ve ölümsüzleşmek için çabaladığı görülmüştür. Nihayetinde şimdilik, biyolojik bağlamda soyunu sürdürerek; kültür, bilim ve sanat bağlamında da yeni yaratılar, keşifler ile ölüme çare aradığı gerçeğinin bir kez daha altının çizildiği ve arayışların sonlanmadığı anlaşılmıştır.

Varlığını sanat ile taşıyıp inşa eden Anadolu Alevi-Bektaşî öğretisinde, temel anlayışı gereği ölüm olgusunu farklı algıladığı ve yorumladığı görülmüştür. Öz itibarıyla Ene-i Hakk ve Vahdet-i Vücut anlayışı benimsenmiş ve insanın ölümsüz olduğuna inanılmıştır. Alevi- Bektaşî öğretisinin ölüm olgusuna bakışının aslında yaratılış olgusuna bakışı ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır.

Alevi-Bektaşîlerde, Hakk'a yürüme erkânında müziğin önemli bir yer tuttuğu, yaşanan ölüm olgusuna müzik ile refakat edildiği, icra edilen eserlerin öğretinin inançsal bağlamını içerdiği tespit edilmiştir. Özel olarak "Dardan İndirme" cem ritüeli düzenlenerek, yeri geldikçe dedenin yönlendirmesi ile öğretiye ve temaya uygun eserlerin zakir tarafından icra ettirilmesi ise sürecin kurumsallaştığını göstermektedir.

Köyden kente yaşanan göç ve değişen yaşam koşullarına paralel olarak zaman içinde "Hakk'a yürüme erkânı" ve "Dar cemi" kent koşullarına göre yeniden yapılandırmaya çalışılmış veya bu hizmetlerin çeşitli kentsel yaşam alanlarında hiç yapılamadığı görülmüştür. Örneğin köylerde sabahın ilk ışıklarına kadar süren cemlerin, kentlerde iki saate kadar düştüğü ve sembolik bir boyuta dönüştüğü söylenebilir.

Alevi-Bektaşî âşık ve ozanlarının öğretinin ölüm olgusunu nasıl algıladıkları ve şiirlerinde bunu nasıl yansıttıkları; eserleri ile topluma nasıl ışık ve ilham kaynağı oldukları ve de seslendikleri görülmüştür. Bunun içindir ki Alevi-Bektaşî toplumu da, âşık ve ozanlarına verdiği önemi büstlerini dikerek, şiirlerini seslendirerek ve isimlerini yaşatarak onları ölümsüzleştirmiştir.

Alevi-Bektaşîlerin yaşadıkları bazı toplumsal ortamların uygun olmamasından kaynaklı olarak, Hakka yürüme erkânının müzik boyutundaki uygulamalarının özellikle nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerde yapılamadığı görülmüştür. Farklı

bölgelerden dede ve kişilerle yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır ki, ölüm olgusuna müzik ile refakat ve dardan indirme cemi Anadolu Alevi-Bektaşilerinin uygulama pratikleri içerisindeki yerini korumaktadır. Kentleşme sürecine paralel olarak kurulan sivil toplum kuruluşlarının da Hakk'a yürüme erkânı ile ilgili çalışmalar yaptığı tespit edilmiştir.

Sonnotlar

- 1 Alanın cemleri ve Dar Cemi hakkında geniş bilgi için bakınız: Arslanoğlu, İbrahim (1998). “Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dar Kurbanı” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 6:11-34; Coşkun Elçi, Armağan (2001). “Ankara Çubuk'ta (Çit Köyü-Avdula Mahallesi) Dar Cemi” *Folklor / Edebiyat*. C VII.26:151-162; Coşkun Elçi, Armağan (2017). *Anadolu Aleviliğinde Cem Âşıklığı / Zâkirliği Çubuk /Şabanözü Merkezli Alevi Ocaklarındaki Cem Âşıklığı / Zâkirliği Örneği İle Ankara*. Gazi Kitabevi.; Güray, Cenk (2010). *Bin Yılın Mirası* İstanbul: Pan Yayıncılık; Güray, Cenk (2019). “Çubuk Ve Şabanözü Bölgeleri Alevi Köylerindeki Cem Geleneklerine Müzikal Açından Bir Bakış” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*: 89: 97 -117

Kaynaklar

I. Sözlü Kaynaklar

- (KK-1) (23 / 11 / 2018). Kemal Kocaman, Görüşme, Newyork.
 (KK-2) (25/ 12 / 2018). Hüseyin Solmaz, Görüşme, İstanbul.
 (KK-3)(29/ 12 / 2018). Hüseyin Gazi Metin, Görüşme, Ankara.
 (KK-4)(01 / 01 / 2019). Mehmet Turan, Görüşme, İstanbul.
 (KK-5) (02 / 01 / 2019). Erdal Şalikoğlu, Görüşme, İstanbul.

II. Yazılı Kaynaklar

- Arslanoğlu, İbrahim (1998). “Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dar Kurbanı” *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 6:11-34
- Alptekin, Turan. (2007). *Bir Ene'l-Hak Şiiri Yunus Emre*. İstanbul: Demos Yayınları,
- Başgöz, İlhan. (2003). *Yunus Emre*, İstanbul, PanYayıncılık
- Bauman, Zygmunt. (2012). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Birdoğan, Nejat. (1995a). *Anadolu Aleviliği Yol Ayırımında*. İstanbul: Mozaik Yayınları,
- . (2015b). *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Bozkurt, Fuad. (1990). *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Çılgın, Sedat.(2016). “Çanakkale Tahtacı Türkmenlerinde Sazanderlik Geleneği”. *Uluslararası Müzik Sempozyumu/ Müzikte Performans*. Bursa: Osman Gazi Belediyesi Yayınları

- Dağvaryanın, Nazaret. (2018). *Hıristiyan Protestanlığının ve Kızılbaş İnançının Doğuşu*. Çev. Kevork Taşkiran. İstanbul: Ginko Kitap.
- Coşkun Elçi, Armağan (2001a). “Ankara Çubuk'ta (Çit Köyü-Avdula Mahallesi) Dar Cemi” *Folklor / Edebiyat*. C VII.26:151-162
- . (2017b). *Anadolu Aleviliğinde Cem Âşıklığı / Zâkirliği Çubuk /Şabanözü Merkezli Alevi Ocaklarındaki Cem Âşıklığı / Zâkirliği Örneği İle*. Ankara Gazi Kitabevi.
- Güray, Cenk (2010a). *Bin Yılın Mirası* İstanbul: Pan Yayıncılık
- . (2019b). “Çubuk ve Şabanözü Bölgeleri Alevi Köylerindeki Cem Geleneklerine Müzikal Açından Bir Bakış” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 89: 97 -117
- Erzincan, E. (2011). “Ölüm Sonrasında Yapılan Bazı Müzikli Uygulamalar ve Ağıtların Türkleşme Süreci”. *I.Ölüm Sanat ve Mekân Sempozyumu*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki. (1989a). *Hacı Bektaş Veli*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- . (1990b). *Alevilik-Sünnilik İslam Düşüncesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- . (1991c). *Yunus Emre*. İstanbul: Geçit Kiabevi.
- . (1991d). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Geçit Kiabevi.
- Göka, E. (2011). “Yaşarken Ölmek”. *I.Ölüm Sanat ve Mekân Sempozyumu*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- Kapaklıkaya, İbrahim. (2006). *Ölümün Ötesinde Ne Var*. İstanbul: Farklı Kitaplar Yayınevi
- Harmancı, Hasan. (2014). *Alevi İlkeleri*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Hünkar Hacı Bektaş Veli Vakfı Erkânları İnceleme ve Derleme Komisyonu. (2016). *Hakk'a Yürüme Erkânı*. İstanbul: Serçeşme Yayınları.
- Kılavuz, H. (2012). “Alevilerde Hakka Yürüme”, *II. Ölüm Sanat ve Mekân Sempozyumu*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- Korkmaz, E. (2008), “Alevilikten Cenaze Erkânı”. *Serçeşme Dergisi* 41 ek. İstanbul: Serçeşme Yayınları.
- Olsson, vd. (2010). *Alevi Kimliği*. Çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pekşen, Gani. (2005). *Anadolu Tahtacılarında Ölüm ve Ölüm Nefesi*. Alevi-Bektaşî Müzik Kültürü Sempozyumu. Ankara: İmece Kültür Sanat Yayınları.

Rapor, (9-11 Mart 2018) Aleviler ve Sanat Çalıştay1 Sonuç Raporu, Balıkesir.

Tahir, Kutsi Makal. *Aşık Veysel*, Ararat Yayınevi, İstanbul

Zelyut, Rıza. (1990). *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: Anadolu Kültürü Yayınları